

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 122/129 +130.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.1>

ТЕМПОРАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ ТА МАЙБУТНЄ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

Олена Гончарова

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
соціально-правовий факультет, кафедра ЮНЕСКО з наукової освіти
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена проблемі орієнтації в індивідуальному та соціальному часі українців, яка зазнала змін внаслідок військової агресії РФ. Наголошується, що темпоральність як закономірний перехід модусів часу у свідомості людини – як специфічний транзит від минулого через теперішнє у майбутнє – є визначальним фактором організації людської діяльності, поточних соціальних практик і стилю життя в цілому. Темпоральність також впливає на характер екзистенційних запитів людини, її психологічне, ментальне здоров'я. Таким чином, вивчення змін у цьому транзиті в свідомості пересічного українця дозволить нам передбачити ймовірні наслідки його зміненої поведінки, а, відтак, передбачити ймовірні екзистенційні та матеріальні загрози, що можуть цю зміну увінчувати. Метою статті постає визначення типових темпоральних орієнтацій українців у перші місяці після провадження військових дій з боку РФ на території України. Завданнями дослідження постають наступні пункти 1. визначити, наскільки актуальними для українців у період перших місяців війни стало застрягання у модусах минулого, теперішнього та майбутнього; 2. наскільки це застрягання обумовило їхні поточні соціальні установки, уявлення та мрії; 3. яким бачать невіддалене майбутнє сучасні українці. В статті ми гіпотетично припускаємо, що війна як соціальна та гуманітарна катастрофа невідворотно призводить до темпорального розриву – до пошкодженого транзиту між минулим, теперішнім та майбутнім – в свідомості людини, і від того, якої форми, якої модифікації набуває цей розрив, залежать соціальні ілюзії, якими буде користуватися людина. У свою чергу, соціальні ілюзії як викривлення картини соціальної реальності не дають змоги планомірно будувати життя і визначати сенси у ньому, а тому можуть призводити до жорстоких фактичних та екзистенційних криз. Війна стала вагомим темпоральним викликом для всіх українців, і від того, наскільки успішно ми зможемо подолати темпоральні розриви, залежатиме, наскільки успішним і щасливим буде наше життя після перемоги.

Ключові слова: війна, темпоральність, минуле, теперішнє, майбутнє, військова агресія, темпоральний розрив.

Актуальність дослідження. Війна як соціальна катастрофа привносить собою не тільки знищення матеріальних об'єктів, смерть людей, карколомний злам усталених патернів поведінки широких мас населення, деструктує стиль життя окремої особистості, але і змінює орієнтації людей у соціальному та індивідуальному часі. Ці орієнтації, у свою чергу, напряму впливають на стиль їхнього життя і на патерни поведінки у ньому, визначають собою ієрархію реалізації соціальних практик [1], [2], [3], [4], [5]. Отже, конче необхідно, на нашу думку, вивчати темпоральні орієнтації сучасних українців сьогодні для того, щоб мати змогу хоча б приблизно прогнозувати їхню подальшу поведінку, визначати, які образи минулого, теперішнього та майбутнього є для них напрочуд актуальними, а, отже,

якою буде наша загальна реальність після перемоги, наскільки актуальною буде ця перемога взагалі. Головною гіпотезою нашого дослідження виступає припущення, що війна, особливо на початку свого провадження, ламає усталену темпоральну цілісність у свідомості людини – плавний і поступовий транзит між модусами минулого, теперішнього та майбутнього; сприяє застряганню і гіперболізації ролі окремих часових модусів, зміщенню акцентів уваги або на минулому, або на теперішньому, або на майбутньому. Цей зміщений фокус уваги може у деяких випадках виступати вагомим захисним механізмом для людської психіки, але при його незмінності ладен гальмувати творчий, життєвий імпульс людини, сприяє її зануренню в часові і соціальні ілюзії, а, відтак, гальмує її активне соціальне і внутрішньо-психологічне життя. Ми зацікавилися, наскільки для українців у перші місяці війни стало характерним таке «зависання» в одному з часових модусів і наскільки це «зависання» обумовило їхню поведінку.

Метою статті постає визначення типових темпоральних орієнтацій українців у перші місяці після провадження військових дій з боку РФ на території України. Завданнями дослідження постають наступні пункти 1. визначити, наскільки актуальними для українців у період перших місяців війни стало застрягання у модусах минулого, теперішнього та майбутнього; 2. наскільки це застрягання обумовило їхні поточні соціальні установки, увлечення та мрії; 3. яким бачать невіддалене майбутнє сучасні українці.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження проводилося у травні 2022 року, у період активних бойових дій на території України. З одного боку, вже відбулася первинна адаптація до реалій війни, з іншого ж – відносно невеликий час пройшов з початку військової агресії РФ, тож, з одного боку, люди вже призвичаїлися до таких «буденних» явищ, як вибухи, руйнування будівель, виття сирен, тривожні новини, звістки про загибель близьких людей; з іншого ж боку, яскравими є і спогади про довоєнне життя, яке виглядає таким близьким і одночасно таким далеким. У цей період наявним є і усвідомлення ситуації, прийняття реальності, активізація ресурсів до складної ситуації війни, але ще не відчувається втома від неї.

У нашому дослідженні взяли участь 180 осіб, з них: 126 жінок (70%), 54 чоловіка (30%). Щодо вікової приналежності, то особи юнацького віку (17-22 роки), які взяли участь у нашому дослідженні, складають 33,3% (60 осіб), представники I фази молодшого дорослого віку (23-33 роки) – 20,6% (37 осіб), представники II фази молодшого дорослого віку (33-44 роки) – 23,9% (43 особи), представники середнього дорослого віку (45-55 років) – 15% (27 осіб), представники старшого дорослого віку (56-70 років) – 6,1% (11 осіб), представники похилого віку (71 і більше років) – 1,1% (2 особи).

До війни 83% опитаних нами людей (159 осіб) проживали у місцях, які стали небезпечними (фронтовими, прифронтовими, окупованими) До війни проживали у місцях, які на момент опитування залишалися умовно безпечними, 17% (21 особа). На момент опитування виїхали у безпечні місця 35% респондентів (63 особи), з них за кордон – 20% респондентів (37 осіб). 65% респондентів (117 осіб) на момент опитування залишилися у своїх містах.

61,7% респондентів (111 осіб) стали свідками активних бойових дій, бомбардувань, руйнувань, уражень, смерті, поранень. Серед опитаних нами респондентів 9,8% (15 осіб) активно беруть участь у бойових діях (військові, волонтери які виїжджають на перевезення, медики), 90,2% респондентів (138 осіб) – цивільні.

Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою непараметричного критерію Пірсона для вибірок дослідження з кількістю респондентів більше 30 осіб.

Отже, аналізуємо відповіді наших респондентів щодо їхніх темпоральних орієнтацій на третій місяць ведення повномасштабних військових дій на території України.

Ставлення до довоєнного життя

Серед опитаних нами респондентів переважає тенденція ностальгії – 39,5% (71 особа) опитаних сподіваються, що це минуле повернеться, 19,4 % (35 осіб) відчувають смуток за ним, 18,3 % (33 особи) взагалі відчувають сором за те, що не цінували свого довоєнного життя, а сором – це напрочуд сильна емоція. Це найбільш поширені групи відповідей на питання анкети «Що ви відчуваєте, коли згадуєте своє довоєнне життя?», що свідчить про те, що на третій місяць повномасштабної військової агресії РФ на території України люди ще сприймають своє минуле як таке, яке вони ще не відпустили у повній мірі, вони все ще намагаються бодай подумки повернутися у нього. У той же час тільки 2,8% (5 осіб) не жалкують минулого, а 20% (36 осіб) нічого не відчувають по відношенню до свого минулого, зосереджуючись на поточному моменті теперішнього. В наших подальших дослідженнях ми намагатимемося визначити, чи існує кореляційний зв'язок між темпоральною орієнтацією на поточний, ситуативний момент теперішнього та участю у безпосередніх бойових діях чи ситуацією, коли людина стала безпосереднім свідком таких дій, смертей людей та повномасштабних руйнувань.

Темпоральні орієнтації на майбутнє

Стосовно темпоральних орієнтацій на майбутнє ми можемо спостерігати наступні тенденції. Найбільший відсоток респондентів – 48,7% (84 особи) – схильні вважати що майбутнє надасть їм нові шанси і нові можливості реалізації. Припускаємо, що такий оптимістичний погляд на майбутнє попри ситуацію війни зумовлюється особливістю нашої вибірки, переважну долю якої складають молоді люди, які закономірно покладають на майбутнє великі надії, бо саме у ньому вбачають зеніт своєї професійної та особистісної реалізації. 39% респондентів (71 особа) вважають своє майбутнє туманним, а 11 % (2 особи) вважають його навіть жаклим. 12,8 % (23 особи) респондентів обирають не замислюватися над майбутнім взагалі. Отже, можемо констатувати, що яскраво виражених негативних установок по відношенню до майбутнього у наших респондентів не спостерігається, переважають позитивні або стримані відчуття.

Наступне питання нашої анкети ставило за собою мету конкретизувати ставлення наших респондентів до майбутнього, зокрема – визначити, як вони вбачають своє індивідуальне майбутнє в ситуації війни. Згідно досліджень видатного українського психолога Ярослава Васильєва [6], орієнтація на майбутнє в персональному досвіді людини напряму пов'язана з її можливістю будувати довгострокові плани, які вимагають пролонгованих зусиль. При цій можливості темпорально зв'язаними стають теперішнє та майбутнє, оскільки для довгострокових реалізацій у майбутньому необхідні планомірні і виважені дії в теперішньому, їхня логічна зв'язаність та послідовність. Отже, наступним питанням ми намагалися з'ясувати, наскільки в ситуації війни українці ладні зберігати цю «червону нитку» між теперішнім та майбутнім.

Згідно нашого опитування, на питання «Чи є у вас довгострокові перспективи на майбутнє (на 2-5 років), які ви хочете реалізувати, навіть попри війну?» 55,6 % респондентів (100 осіб) відповіли, що мають довгострокові цілі на 2 – 5 років, але віддають належне поточній ситуації і розуміють, що термін їхньої реалізації може коригуватися. 21 % респондентів (38 осіб) зазначили, що мають довгострокові цілі на 2 – 5 років і намагаються будь-що їх реалізувати. Тут ми вбачаємо деяку невротичну установку, пов'язану з тим, що люди з цієї когорти ставлять над собою надзусилля подолати наслідки війни будь-що, вважають свої суб'єктивні плани і свою волю до їхнього здійснення потужнішими факторами, ніж об'єктивні обставини. Попри, на перший погляд, досить мужню і непохитну позицію, ми не можемо не визнати, що вона є одночасно і доволі небезпечною для психічного

здоров'я наших респондентів. Позиція «мої плани попри все» є невротичною, оскільки ставить людину, яка по суті є істотою, обмеженою об'єктивними умовами свого існування, в позицію, коли цими умовами наголошується нехтувати, вбачати, що їх не існує, а, отже, впадати у певну ілюзію. Ця ілюзія може коштувати психічного і навіть фізичного здоров'я. Так, наприклад, людина може страждати від відчуття внутрішньої провини за те, що у неї витрачається багато часу на адаптацію до нових умов, а цей час можна було б витратити на професійну реалізацію; людина, наприклад, може намагатися писати наукову статтю попри очевидні сигнали повітряної тривоги, які попереджають про фізичну небезпеку; людина може залишатися у населеному пункті, де проводяться тяжкі бойові дії, тому що у неї, наприклад, є особисті плани – добудувати свій будинок... Отже, особистісно-темпоральна орієнтація «мої плани понад усе» - це один з симптомів того, що людина насправді не адаптувалася до ситуації війни, не включила війну в свою реальність як явище, з яким треба миритися; натомість, вона «застрягає» в своєму ефемерному майбутньому, яке ще декілька місяців тому здавалося цілком реальним та доступним. У такий спосіб людина намагається зберегти ілюзію, що минуле життя з його вибудованими нарративами продовжується; вона «застрягає» на тій лінії майбутнього, яка вже перестала бути актуальною.

Як протилежна тенденція і протилежний захисний механізм психіки – «застрягання» на поточному моменті, відчуття, що «час зупинився», «часу не існує», є тільки цілковите «тут і зараз». Така темпоральна орієнтація не передбачає оперування довгостроковими планами, які вимагають планомірної, щоденної роботи. Навпаки, цінується лише окремих, дискретний момент або цілковито поточна, мінлива ситуація. До такої темпоральної орієнтації тяжіють 15,6 % наших респондентів (28 осіб). Згідно досліджень вищезгаданого нами українського психолога Ярослава Васильєва [6], така темпоральна орієнтація, якщо вона є тривалою і не закінчується виробленням сенсів і цінностей, заради яких особистість буде довгострокові плани і притримується їх, може спричинити глибоку екзистенційну кризу та фрустрацію – неможливість відповіді на запитання «Заради чого я живу?» Однак в рамках нашого дослідження, яке охоплює лише три місяці ведення бойових дій на території України, про такий категоричний прогноз щодо ментального здоров'я наших респондентів годі говорити; скоріше опис цієї темпоральної орієнтації виступає як застереження проти ймовірних екзистенційних загроз, пов'язаних з війною. Цікаво, що 7,8 % наших респондентів (14 осіб) відповіли, що взагалі ніколи не будують довгострокових планів на майбутнє. На нашу думку, ці люди якраз складають ту потенційно ризиковану когорту людей, які можуть потерпати від глибокої екзистенційної кризи (інколи навіть неусвідомлено).

Наступне питання нашої анкети - «Що ви відчуваєте, коли війна руйнує ваші довгострокові плани?» - конкретизує, наскільки невротично наші респонденти сприймають своє індивідуальне майбутнє в ситуації війни і наскільки невротично інтерпретують його. 44 % респондентів (80 осіб) відчувають гнів на війну, коли відчувають що їхні індивідуальні плани руйнуються. Отже, ми вбачаємо у такій спрямованості гніву на ситуацію, яка, власне, об'єктивно і стала руйнівним фактором для планів на індивідуальне майбутнє, цілком конструктивну мотивацію, оскільки ця реакція відповідає реальності. 38,9% опитуваних (70 осіб) зазначили, що взагалі ставляться спокійно до ситуації, коли під час війни їхні особисті плани руйнуються; на нашу думку, це свідчить про високу адаптованість цих респондентів, оскільки за три місяці війни вони включили це явище у власний життєвий нарратив. Натомість 6,7 % респондентів (12 осіб) вказали, що гніваються на себе, коли їхні індивідуальні плани під час війни руйнуються. На нашу думку, така відповідь свідчить про глибоку невротизованість цих осіб, їхню неспроможність швидко і ефективно адаптуватися до складних реалій. Ймовірно, ці люди потенційно потребуватимуть психологічної

підтримки для того, щоб повноцінно усвідомити: силами власної волі вони не здатні контролювати війну. 10% наших респондентів (18 осіб) вказали, що взагалі не будують довгострокових планів, а тому їм нема що руйнувати і нема з приводу чого засмучуватися. Така темпоральна установка, підкреслимо ще раз, може бути цілком логічною і навіть темпорально вираженою під час війни, однак якщо вона буде переважати протягом тривалого проміжку часу, то може спричинити глибокі екзистенційні кризи, пов'язані з невідчуттям і неусвідомленням людиною сенсу свого існування.

Наступне питання нашої анкети - «Як ви ставитеся до можливості реалізувати якусь просту радість життя (наприклад, випити філіжанку кави, трохи почитати цікаву книжку, випити келих вина з друзями) в умовах війни?» - стосувалося темпоральних та ціннісних орієнтацій респондентів в поточному моменті часу. Ми ставили за мету з'ясувати, наскільки невротичні установки (а, отже, дезадаптуючі у довгостроковій перспективі захисні механізми психіки) присутні у сучасних українців стосовно того моменту часу, який вони переживають безпосередньо. Радість під час війни, на нашу думку, є вагомим рекреаційним ресурсом, який допомагає пережити складні дні, сфокусуватися на тих крихах доброго і прекрасного, що ще зберігається у реальності. Однак, і радість також може бути невротичною і такою, що розхитує психічне здоров'я людини, розмиває її плани та довгострокові перспективи. Так, переважна більшість наших респондентів – 60,6 % (109 осіб) – дозволяють собі маленькі радощі під час війни, якщо ці радощі не заважають їхнім нагальним задачам. У такій позиції, що враховує як і необхідність рекреації, так і необхідність фокусуватися на планах і задачах, ми вбачаємо цілком здоровий, виражений погляд на ті плінні можливості, які пропонує плінний момент часу. Спостерігається усвідомлений вибір цих можливостей, на противагу двом діаметрально іншим точкам зору. Так, 8,3 % опитуваних (15 осіб) виголовили позицію, що війна – не час дозволяти собі радість; отже, вони відмовляються від ситуативних рекреаційних радощів внаслідок своєї сильної внутрішньої установки на самообмеження. На противагу цій когорті респондентів 12,2 % опитуваних (22 особи) дозволяють собі радощі, навіть якщо вони заважають їхнім нагальним задачам, а 18,9 % опитуваних (34 особи) віддають пріоритет радощам перед нагальними потребами та задачами. Отже, приходимо до первинного висновку, що як і перших респондентів – тих, хто відкладає радощі до перемоги – так і других респондентів, які радощі ставлять на перше місце, навіть нехтуючи при цьому нагальними потребами або довгостроковими планами, може спіткати глибокий і іноді навіть неусвідомлений невротичний стан, пов'язаний з супротивом включення нарративу війни у свою повсякденну реальність.

Наступне питання – «Як ви ставитеся до ймовірності кожної хвилини стати жертвою війни (отримати важкі фізичні ушкодження, втратити близьких, померти?)» - було поставлене нами для того, щоб з'ясувати, наскільки присутнім є вітальний страх в українців, які переживають війну. 50,6 % респондентів (91 особа) виголошують конструктивне ставлення до ймовірності стати жертвою війни: вони обирають варіант не наражатися на небезпеку і відповідально ставитися до свого життя. Ми можемо зазначити, що тут висловлюється готовність брати на себе відповідальність за своє життя і здоров'я, при тому адекватно враховуючи поточні умови та ризики; отже, респонденти, які потрапили до цієї когорти, не втрачають своєї суб'єктності, а, отже, у такий спосіб унеможливають відчуття фрустрації і безпомічності в ситуації війни. Натомість 31,1% опитуваних (56 осіб) вказали, що живуть за принципом «чому бути – того не оминати», а, отже, виголошують позицію фаталізму, яка, з одного боку, ніби приносить спокій, проте, з іншого боку, позбавляє людину відповідальності за свої думки та дії, робить її небезпечно безтурботною і тому опосередковано наражає на небезпеку. 18,3% респондентів (33 особи) відчувають неконтрольований жах

перед ймовірністю стати жертвою війни, а, отже, вони не тільки втрачають свою суб'єктивність у цій стресовій ситуації, але і витрачають свою вітальну енергію, яка наразі необхідна їм для виживання, на яскраві негативні, виснажуючі емоції.

Серед внутрішніх екзистенційних установок, які допомагають українцям сьогодні переживати війну, домінує наступна – «бути корисним/корисною на своєму фронті», тобто робити ту роботу, яку людина ладна провадити і яка наближає всіх українців до спільної перемоги (таким чином відповіли 54,4% наших респондентів (98 осіб)). Ця установка виражає глибокий рівень суб'єктивності, адже людина сама свідомо обирає той фронт роботи, на якому вона може бути ефективною, корисною і який вона може захищати без зайвого надриву; у той же час людина усвідомлює частковість своєї роботи і розуміє, що результат її вкладу у загальну перемогу напряму залежить від інших, які зайняті, відповідно, на своїх фронтах. 28,9% респондентів (52 особи) цілковито покладаються на долю (описаний вже нами фаталізм та втрата суб'єктивності, іноді навіть неусвідомлена, відмова від особистої відповідальності за своє життя і здоров'я, а також за близьких людей), 16,7% респондентів (30 осіб) турбуються питанням власного фізичного виживання, для них воно стоїть особливо гостро, а тому установка на те, щоб банально вижити, надає їм потужний вітальний імпульс, який, втім, на нашу думку, може виступати як вибухівка уповільненої дії: коли питання фізичного виживання буде вирішено, може наступити глибока екзистенційна криза, зумовлена втратою сенсу життя як такого.

На нашу думку, цікавим є питання того, як наші респонденти уявляють собі строки закінчення війни, оскільки цікавим є те, наскільки вони є готовими припустити ймовірність включення нарративу війни у свою повсякденну реальність на довгий строк. Це усвідомлення є стресовим і може спонукати людину як до невротичного «зависання» у минулому, яке так хочеться повернути якомога скоріше, так і до невротичного зависання у «майбутньому» – у тих сценаріях майбутнього, які внаслідок нарративу війни вже стали неактуальними, але людині так гірко з ними розпрощатися. Так, найбільша кількість наших респондентів – 32,2% (58 осіб) – вказали, що вони сподіваються, що війна закінчиться через півроку. Оскільки наше опитування проводилося у травні 2022 року, після трьох місяців ведення бойових дій на території України, то цілком логічно, що люди ще не встигли повністю усвідомити реальність війни у своїй персональній історії і намагаються позбутися цього нарративу у своєму житті якомога скоріше; до того ж, цілком ймовірним є бажання завершити війну до кінця року, що означає прихильність людей до календарних циклів, які впорядковують їхнє поточне життя. Були і більш короткострокові темпоральні орієнтації і прогнози щодо закінчення війни: так, 18,9% респондентів (34 особи) вказали, що чекають завершення війни після 2-3 місяців; 1,7% респондентів (3 особи) сподівалися, що війна закінчиться через 2-3 тижні. 17,8% респондентів (32 особи) зазначили, що, на їхню думку, війна закінчиться через рік, що вказує, знову ж таки, на прихильність людей до календарних циклів як до впорядковувальних механізмів їхніх повсякденних практик. Натомість 13,3% респондентів (24 особи) прогнозують довгу війну, яка триватиме декілька років. У наступних дослідженнях ми намагатимемося з'ясувати, чи існує кореляційний зв'язок між думкою про довготривалу війну і попереднім досвідом участі у бойових діях чи переживанні окупації та деокупації зайнятих територій. 12,8% опитуваних (23 особи) вказали, що не можуть прогнозувати цю ситуацію, а, відтак, на нашу думку, є дезорієнтованими у хронотопі подій. Нарешті, 3,3% опитуваних (6 осіб) зазначили, що вважають, що війна не закінчиться ніколи. Це, на нашу думку, також свідчить про темпоральну дезорієнтованість, але на додачу забарвлену емоціями розпацу та відчаю. Отже, констатуємо: тільки невелика кількість опитуваних готова включити нарратив війни у свою повсякденну реальність,

змиритися внутрішньо з ймовірністю, що війна може тривати рік або декілька років і тому неминуче вплине на їхнє життя. Здебільшого ж людям хочеться вірити, що війна закінчиться протягом декількох місяців і стане лише епізодом, а не карколомною подією, яка може назавжди змінити їхні долі. Ця темпоральна орієнтація, на нашу думку, свідчить про загрозу невротизації переважної більшості українців, які можуть стикнутися з глибоким розчаруванням, якщо їхній темпоральний прогноз щодо завершення війни не здійсниться. Отже, опосередковано можна зробити висновок, що переважна більшість опитаних нами респондентів «зависає» в образах минулого життя, яке вони так чи інакше прагнуть повернути, а війну – стерти з пам'яті як неприємний епізод, який мав місце бути, проте не вплинув ні на що довгостроково.

Останнє питання нашої анкети стосувалося мрій, які плекають українці сьогодні. Нам було цікаво визначити, в якому темпоральному модусі часу – минулому, теперішньому або майбутньому – знаходяться ці мрії, який темпоральний вектор життя українців, їхній екзистенції вони задають сьогодні. Виявилось, як це не парадоксально, що попри усвідомлене або неусвідомлене бажання «повернути все так, як було до», стерти війну з пам'яті, бажання того, щоб вона була максимально короткостроковою, темпоральна орієнтація мрій наших опитуваних зосереджена на майбутньому. Так, 73,9% (133 особи) на питання, «Що я хочу побачити, коли прокинусь?», відповідають, що хочуть бачити нові перспективи для України, новий політичний курс та велике будівництво. 13,9% опитуваних (25 осіб) мріють, що на завтрашній ранок вони прокинуться – а війни ніби і не було, за вікном вирує «старе» життя без змін. 5% респондентів (9 осіб) на наступний ранок свого життя мріють про забезпечення своїх базових вітальних потреб (припускаємо, що це особи, які пережили сильний стрес, були залучені до бойових дій або стали жертвами руйнувань, на власні очі бачили смерть і т.ін.). 7,2% респондентів (13 осіб) мріють про те, щоб просто прокинутися наступного ранку (також припускаємо, що це особи, які пережили сильний стрес, були залучені до бойових дій або стали жертвами руйнувань, на власні очі бачили смерть і т.ін.).

Висновки: Таким чином, ми можемо прослідкувати цікаві темпоральні орієнтації українців, які пережили три місяці повномасштабного військового вторгнення на територію їхньої країни. По-перше, констатуємо: більшість опитаних нами респондентів виголошує помірковану і виважену позицію стосовно своїх повсякденних практик в умовах війни. Так, вони мають довгострокові плани на життя, проте усвідомлюють, що ці плани можуть зазнати коректив; вони вміють радіти життю в важких умовах і знаходити для себе важливий рекреаційний ресурс, але при цьому не нехтують своїми нагальними потребами і планами; вони намагаються внести свій персональний вклад в загальну перемогу, намагаючись працювати на своєму фронті робіт; вони намагаються і не наражатися зайвий раз на небезпеку, пильнуючи за собою. Все це говорить про те, що більшість опитуваних нами респондентів зберігає свою суб'єктність під час війни – здатність усвідомлено і виважено приймати рішення, реалізовувати власне «я» навіть у надважких умовах. Це, в свою чергу, означає, що наш «пересічний опитуваний» не стає ні фатальною жертвою війни (тобто не сприймає себе об'єктом, над яким безвідносно до його волі здійснюються певні операції), ні, умовно кажучи, Дон Кіхотом, який боровся з вітряками, – не намагається взяти війну під свій над контроль і невротично здійснювати у ній свої попередні соціальні практики. Навпаки, в своїх повсякденних практиках наш «пересічний опитуваний» дотримується свідомого вибору: знає межі своєї відповідальності перед собою і перед близькими, проте і знає, що не все залежить персонально від нього, намагається бути якомога ефективним тут і зараз, віддаючи решту відповідальності випадку/долі/Богові/ЗСУ... Однак цікавий парадокс в темпоральних орієнтаціях сучасних українців ми можемо побачити,

якщо подивимось на їхні орієнтації в часі не в розрізі їхніх повсякденних практик, а в розрізі довгострокових перспектив, орієнтації у широкому соціальному минулому та майбутньому, які тісно пов'язані з індивідуальним минулим та індивідуальним майбутнім. Так, більшість опитуваних нами респондентів ностальгує за минулим, вважає його радісним та безтурботним, хоче його повернути. У той же час більшість респондентів хоче, щоб на наступний ранок, коли вони прокинуться, Україна йшла новим політичним курсом, провадила велике будівництво, відкривала для себе нові перспективи. Отже, бачимо темпоральний парадокс: одночасне бажання у довгостроковій соціальній перспективі бути як в минулому, так і в майбутньому. Війна при цьому виступає не як наратив, який має бути повноцінно включеним у персональну історію та в історію країни, а як епізод, буфер між омріяним минулим і омріяним майбутнім; його хочеться максимально швидко «проскочити» і не включати в загальний наратив життя. На нашу думку, така цікава і дещо суперечлива темпоральна орієнтація українців у розрізі широких соціальних перспектив свідчить про те, що в цілому українці не готові прийняти війну як розподіляючу межу, як подію, яка розподіляє життя на «до» та «після» в індивідуальному та в широкому соціальному загалі. Підсвідомо хочеться «перемайнути» через війну як соціальну катастрофу, яка ламає долі, усталене життя, вбиває людей, нищить міста... Підсвідомо хочеться одразу перейти з минулого, яке виглядає на тлі поточних жакливих подій райдужним та безтурботним, до світлого і нового майбутнього, де вирують нові перспективи. Однак з широкого загалу нібито вимивається усвідомлена думка, що війна – це випробування нації, яке коштує дорого, і саме в горнілі цих випробувань, а ніяк інакше, саме завдяки внутрішнім трансформаціям кожного окремо і нації в цілому і стає можливим те омріяне нове майбутнє, якого так прагне більшість. Отже, на нашу думку, наше опитування, хоча воно є дещо описовим і не претендує на цілковиту статистичну вірогідність, показує цікавий темпорологічний тренд в свідомості українців – у той чи інший спосіб викреслити війну з довгострокових перспектив у своїй свідомості і у такий спосіб майже «магічно» перенестися з ностальгічного і «рожевого», ідеалізованого вчора у прекрасне і нове завтра. Однак ця ілюзія може коштувати і пересічному українцю, і всій українській нації дорого. Передусім тому, що війна як наше сьогодні і виступає тим невідворотним тлом, у якому кується наше майбутнє, і тому саме у ній (і тільки у ній) як у нашому сьогодні ми можемо досягнути омріяного завтра. Саме тому бажання стерти, вичавити, нівелювати війну у пам'яті, небажання пережити її у повній мірі, бажання якомога швидше «перестрибнути» в майбутнє, на наш погляд, і представляє головну загрозу для цього майбутнього. Майбутнє – це наслідок тих виборів і рішень, які ми провадимо сьогодні, і якщо сьогодні це – війна, то ми мусимо пережити її гідно, не намагаючись «відмотати» її швидше, хоча це бажання є цілком зрозумілим з точки зору наших вітальних потреб. Бажання поставити війну на «швидку перемотку» – це бажання згаяти час, який так необхідний для того, щоб майбутнє, якого ми так прагнемо, насправді наступило, але не як «диво», не як «жест доброї волі», а як закономірне слідство тих змін, яких ми зазнали, гідно і чесно, власними зусиллями здобувши перемогу і змінивши себе.

Список використаної літератури

1. Biner Ö., Biner Z. Ö. Syrian refugees and the politics of waiting in a turkish border town. *Social Anthropology*. 2021. № 29(3), P. 831 - 846. doi:10.1111/1469-8676.13081
2. El-Shaarawi N. Living an uncertain future temporality, uncertainty, and Well-Being among Iraqi refugees in Egypt. *Social Analysis*. 2015. № 59 (1). P. 38 - 56. doi: 10.3167/sa.2015.590103

3. Fassin D. The humanitarian politics of testimony: Subjectification through Trauma in the Israeli-Palestinian conflict. *Cultural Anthropology*. 2008. № 23 (3). P. 531 - 558. doi: 10.1111/j.1548-1360.2008.00017.x
4. Jacobsen C. M., Karlsen, M., Khosravi Sh. *Waiting and the Temporalities of Irregular Migration*. New York: Routledge, 2021. 228 p.
5. Janeja M. K., Bandak A. *Ethnographies of waiting: doubt, hope and uncertainty*. 2nd edition. London and New York: Routledge, 2020. 229 p.
6. Васильєв Я. В. Загальна психологія (футурреальний підхід). Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 196 с.

TEMPORAL ORIENTATIONS OF UKRAINIANS IN THE CONDITIONS OF WAR: PAST, PRESENT AND FUTURE THROUGH THE PRISM OF MILITARY AGGRESSION OF RUSSIA

Olena Honcharova

*National Pedagogical Dragomanov University,
Social and Legal Faculty, UNESCO Department of Scientific Education
Pyrohova str., 9, 02000, Kyiv, Ukraine*

The article is devoted to the problem of orientation in the individual and social time of Ukrainians, which underwent changes as a result of the military aggression of the Russian Federation. It is emphasized that temporality as a natural transition of time modes in human consciousness - as a specific transit from the past through the present to the future - is a determining factor in the organization of human activity, current social practices and lifestyle in general. Temporality also affects the nature of a person's existential requests, his/her psychological and mental health. Thus, the study of changes in this transit in the consciousness of the average Ukrainian will allow us to predict the probable consequences of his/her changed behavior, and, therefore, to predict the probable existential and material threats that can crown this change. The purpose of the article is to determine the typical temporal orientations of Ukrainians in the first months after the conduct of military operations by the Russian Federation on the territory of Ukraine. The tasks of the research are the following points: 1. to determine how relevant it became for Ukrainians to be stuck in the modes of the past, present and future in the period of the first months of the war; 2. to what extent this stuckness has conditioned their current social attitudes, ideas and dreams; 3. how modern Ukrainians see the near future. In the article, we hypothetically suggest that war as a social and humanitarian catastrophe inevitably leads to a temporal gap - to a damaged transit between the past, present and future - in the human mind, and social illusions depend on what form and modification this gap takes place. In turn, social illusions as a distortion of the picture of social reality do not provide an opportunity to build life systematically and define senses in it, and therefore can lead to cruel factual and existential crises. The war became a significant temporal challenge for all Ukrainians, and how successful and happy our life could be after victory will depend on how successfully we could overcome temporal gaps.

Key words: war, temporality, past, present, future, military aggression, temporal gap.